

WAS THE PROTESTANT REFORM A BREAK INSIDE WESTERN CHRISTIANITY?

Diana Maria Dăian, PhD Student, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: In the European historiography of the last decades regarding the topic of the Protestant Reformation it appears that one can find a commonplace: the hypothesis according to which the Christianity (Christianitas, Respublica christiana)-understood as the territories that recognize the Pope as the supreme spiritual authority-has received a strong buffet in the sixteenth century, with the emergence and the spread of the reformative ideas. It is easily to admit this fact if we see the evolutions following the Wittenberg moment (1517), we mean the appearance of Martin Luther's thesis as a division scored within the Occidental Christendom, a fracture related directly to specific theologic innovations: the justification through faith (sola fide), the authority of the Bible (sola fide), the universal priesthood as well as the individual freedom.

Luther's Reformation has definitely brought a distinct perspective on understanding the Christendom, providing a new possibility of ensuring the soul salvation (the divine grace) and expressing the potential of the new movement to propose doctrinary solutions different from Rome. In spite of these aspects, in late Middle Ages, since the fourteenth century and for the entire fifteenth century, the Occidental Church has become the ground in which the seeds of the Reformation should have been placed. It is obvious the fact that at the fundament of the Reformation topic there has been not only the question of the indulgences, but we are dealing with the search for a new theologic synthesis, open to the transformations the society and the culture have been experiencing for the mentioned period.

Taking into account the considerations mentioned above, the present research aims at demonstrating that each debate on the Reformation should have its starting point in the events dating from the century before the appearance of Martin Luther's thesis (1517), becoming more relevant the idea that even before Luther's moment, we are dealing with the assertion of a new form of Christendom opposed to the Roman confession; we strongly believe that the first reformative exigences as well as the awareness of the necessity of a new change have not

been rooted exclusively in the high levels of the society (aristocracy) or in the limited groups of the theologians, but the „Reformation” has been developing at the time Martin Luther has made public his thesis on the gates of the cathedral from Wittenberg (1517), assuming the dimensions of a mass movement stimulated by conciliarism, husism, devotio moderna and Humanism.

Keywords: Respublica christiana, conciliarism, husism, devotio moderna, Humanism, civic Reformation

În istoriografia europeană a ultimelor decenii asupra problematicii Reformei protestante pare să-și facă loc comun premisa potrivit căreia „Creștinătatea” (*Christianitas, Respublica christiana*)-în sensul teritoriilor care îl recunoșteau pe Papă drept autoritate spirituală supremă-a primit o puternică lovitură în secolul al XVI-lea, odată cu apariția și răspândirea ideilor reformatoare.¹ Este lesne de înțeles acest fapt dacă privim evoluțiile ce au urmat momentului Wittenberg (1517), deci publicării tezelor lui Martin Luther ca pe o ruptură apărută în cadrul Creștinismului occidental, o ruptură legată direct de inovații teologice specifice: justificarea prin credință (*sola fide*), autoritatea Bibliei (*sola Scriptura*), sacerdoțiul universal, liberul arbitru.

Justificarea prin credință este principiul potrivit căruia creștinul se poate mântui nu prin intermediul faptelor bune, deci al unui comportament bine definit din punct de vedere teologic, ci datorită credinței trăite și manifestate printr-un contact direct cu Dumnezeu, care este facilitat de cunoașterea cuvântului Evangheliei sale. Acest principiu subminează autoritatea clerului de a se constitui în singura formă de mediere între Dumnezeu și om și, deci, de a gestiona/acorda salvarea sufletului printr-o mecanică ritualică particulară (confesiune, penitență). Conform viziunii protestante, unica sursă a adevărului revelat și singura normă pentru înțelegerea corectă a doctrinei creștine este Biblia. În acest context, este lesne de înțeles atribuirea de către reformatori a rolului exclusiv de fundament al autorității Scripturii (*principium unicum*) în comparație cu alte surse de autoritate (tradiția, *magisterium-ul Bisericii*). În viziunea reformatorilor protestanți, fiecare individ poate fi preot atât pentru

¹ Fabio Fiore, *Fede e tolleranza: problemi religiosi e riforma della cristianità in Europa fra XVI e XVII secolo*, Paravia, Torino, 2000, p. 27.

sine însuși, cât și pentru ceilalți creștini. Acest principiu îi acordă credinciosului posibilitatea de a fi ales *pro tempore* dintre co-religionarii săi, de a oficia Liturghia și de a administra sacramentele pentru comunitate fără a i se pretinde anumite calități sau o pregătire particulară. Sacerdoțiul universal pune într-un con de umbră aura sacră a clerului și tendința prelaților de a se reprezenta ca ordin separat de restul indivizilor. Liberul arbitru statuează obligația fiecărui credincios de a citi din Scriptură pentru a construi o interpretare proprie. Această idee vine ca o anulare a pretenției Bisericii romane de a fi unicul depozitar legitim al cunoașterii și al adevărului Cuvântului lui Hristos, invocată prin autoritatea Sfinților Părinți și Doctori ai Bisericii, a conciliilor ecumenice și a suveranilor pontifi.

Reforma lui Luther a adus într-adevăr o perspectivă distinctă de înțelegere a creștinismului, oferind o nouă posibilitate de asigurare a salvării sufletului (grația divină) și exprimând potențialitatea mișcării de a propune soluții doctrinare diferite de cele ale Romei. Pornind de la concepțiile și mitologia protestantismului ca și alteritate confesională, în ciuda apartenenței protestanților la Creștinismul occidental (așa-zisul creștinism latin), William Naphy a atribuit Reformei protestante dimensiunea unei revoluții („revoluția protestantă”), avansând ideea potrivit căreia principiile fundamentale ale mișcării protestante au ajuns ulterior să se constituie într-o cultură specifică unei alte forme de creștinism (*l'altro Cristianesimo*); această cultură a tins să valorizeze în țările în care protestantismul nu a fost suprimat, autonomia și responsabilitatea indivizilor, modelând o sferă a individualității independentă de principiul autorității clasice și de instituțiile care îl impun (Biserică, stat, familie).²

Orice discuție despre Reformă ar trebui însă să aibă ca punct de plecare evenimentele datând din secolul precedent afișării tezelor lui Martin Luther (1517). Tendința de a ridica Reforma protestantă la rangul de piatră miliară în drumul spre modernitate și secularizare, un fundament al progresului care probează triumful raționalismului asupra „superstițiilor” în secolul Luminilor are rădăcini adânci în cultura istorică și istoriografia occidentală și anglo-americană, continuând să exercite o importantă influență. Deși interpretarea protestantă a Reformei ca origine a modernității care a dominat întreaga istoriografie a secolului al XX-lea a fost contestată, nu este niciun dubiu că perioada cuprinsă între secolul al XIV-lea și jumătatea secolului al XVII-lea-amintită ca *temps des réformes* de istoriografia franceză sau

² William Naphy, *La rivoluzione protestante. L'altro cristianesimo*, con una traduzione di Alessandro Zampieri, Raffaello Cortina Editrice, Milano, 2010, p. XII.

Reformation und Konfessionalisierung de istoriografia germană-a generat transformări semnificative care pot fi definite prin prisma mai multor aspecte ca „prima modernitate”.³ Cu toate acestea, nu neglijăm nici ipoteza potrivit căreia am putea să definim reînnoirea catolică drept procesul care, la începutul secolului al XVI-lea, a adus o atenție extraordinară asupra Bisericii; preocuparea particulară față de salvarea sufletului și față de Biserica ce ducea la salvarea sufletului era deja formată în interiorul catolicismului. Exigențele unei experiențe intime a credinței, a unei predicății care venea în întâmpinarea problemelor și mentalității *vulgus*-ului, teologia nouă și critica socială a predicilor erau un fenomen caracteristic pentru întreaga Europă.⁴

În Evul Mediu târziu, de la sfârșitul secolului al XIV-lea și pe tot parcursul secolului al XV-lea, Biserica occidentală a devenit terenul în care trebuiau sădite semințele Reformei. Este evident faptul că la baza problematicei Reformei nu a stat doar chestiunea indulgențelor, ci avem de-a face cu încercarea de a căuta o sinteză teologică nouă, deschisă la schimbările pe care societatea și cultura le traversau în perioada menționată.⁵ Adevăratele probleme erau deja puse în discuție-și odată cu acestea, necesitatea unei reforme-la sfârșitul secolului al XIV-lea, când diferite națiuni europene au recunoscut la 1378 legitimitatea unui papă, cu reședința la Roma (susținut de Sfântul Imperiu Roman, de Anglia și de formațiunile politice din Peninsula Italică) în detrimentul altuia, cu reședința la Avignon (acceptat de Franța, Spania și Scoția). Exponenții Bisericii și ai Școlilor de teologie au început să solicite convocarea unui conciliu general ca și „corp legislativ suprem”, în măsură să soluționeze problema spinoasă a existenței mai multor papi în competiție, ceea ce a simbolizat și primul pas spre constituirea unui sistem normativ uniform.⁶ Convocat în anul 1409, Conciliul din Pisa a reprezentat prima tentativă de a utiliza acest instrument ca modalitate de lichidare a problemei celor doi papi în ciuda faptului că rezultatele nu au fost cele scontate, ajungându-se la alegerea celui de-al treilea suveran pontif.⁷ Următorul conciliu, reunit la Konstanz (1414-1418), a obținut un succes major: i-a depus pe cei doi papi, a acceptat abdicarea celui de-al treilea și a ales un nou

³ Heinz Schilling, “L’Europa delle chiese e delle confessioni”, în Maria Antonietta Visceglia (ed.), *Le radici storiche dell’Europa: l’età moderna*, Viella, Roma, 2011, p. 71.

⁴ Katalin Péter, “Il Rinnovamento cattolico e la Riforma protestante”, în Adriano Caprioli, Luciano Vacarro (ed.), *Storia religiosa dell’Ungheria*, “La Casa di Matriona”, Gazzada, 1992, p. 189.

⁵ Antonio Gentili, Mauro Regazzoni, *La spiritualità della Riforma cattolica. La spiritualità italiana dal 1500 al 1650*, Edizione Dehoniane, Bologna, 1993, pp. 18-19.

⁶ Paola Marone, “Il concilio di Pisa del 1409. Genesi e sviluppi della tesi conciliarista”, în *InStoria. Quaderni di percorsi storici*, nr. 5, 2009, pp. 31-33.

⁷ *Ibidem*.

suveran pontif în persoana lui Martin V, ceea ce a adus finalul Marii Schisme și al așa-numitei noi „captivități babiloniene”.⁸ În același timp, s-a pus capăt conciliarismului, deoarece Martin V și succesorii săi nu au manifestat niciun interes față de instituirea unui guvern „constituțional” al Bisericii menit să controleze și să contrabalanseze autoritatea Papei. Pe de altă parte, s-a creat un precedent, întrucât în epoca Reformelor protestantă și catolică, conciliile și consistoriile au fost văzute ca o bună soluție pentru controversele ce zguduiau Biserica romană.⁹

Dar conciliarismul nu a constituit singura mișcare reformatoare datând din perioada târziu medievală. O altă inițiativă cu caracter reformator (mișcarea lollarzilor) a apărut în Anglia, la sfârșitul secolului al XIV-lea, când filosoful și teologul John Wycliff a reclamat ca fiind imperios necesară existența unei Biserici umile și dedicate sărăciei, precum și dreptul credincioșilor de a citi și de a interpreta Biblia.¹⁰

A doua mișcare de factură reformatoare (mișcarea husiților) s-a născut în Europa Centrală prin receptarea, preluarea și adoptarea ideilor lui Wycliff de către Jan Hus; acesta a criticat bogățiile excesive ale Bisericii romane, aducând în prim-plan abuzurile din partea înalților prelați. Husismul s-a manifestat sub două versiuni distincte: cea mai puțin radicală a fost cunoscută sub numele de „utraquiști”, adepții celebrării liturgice în limba vernaculară și ai comuniunii sub ambele specii-*utraque specie*. În schimb, aripa radicală a fost reprezentată de *Unitas Fratrum* și a militat pentru respingerea dogmei transubstanțierii, pentru respingerea sacerdoțimii ca ordin separat de restul *corpus*-ului de credincioși, precum și pentru opoziția față de orice formă de violență, pedeapsa capitală, sau serviciul militar.¹¹

Când Creștinătatea pierdea speranța unei purificări profunde și ample a Bisericii, în cadrul ordinelor religioase se produceau numeroase reforme parțiale, propunându-se o reîntoarcere la o disciplină mai riguroasă. Astfel, dominicanii au cunoscut crearea așa-numitei Congregații de Olanda; printre camaldolezi s-au infiltrat ideile propuse de Paolo Giustiniani (experiența și observarea singurătății absolute); printre franciscani, un erou al sărăciei și al devoțiunii, Matteo da Bascio, dădea naștere unei noi familii religioase, capucinii. În același

⁸ Philip H. Stump, “The Council of Constance (1414-1418) and the End of the Schism”, în Joëlle Rollo-Koster, Thomas M. Izbicki (eds.), *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Brill, Leiden-Boston, 2009, pp. 395-443.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Margaret Aston, *Lollards and Reformers. Images and Literacy in Late Medieval Religion*, The Hambledon Press, London, 1984, pp. 243-273; William Farr, *John Wycliffe as Legal Reformer*, E. J. Brill, Leiden, 1974, pp. 7-22.

¹¹ Howard Kaminsky, *A History of the Hussite Revolution*, Wipf and Stock Publishers, Oregon, 1967, pp. 35-55; 56-97; Thomas A. Fudge, *Jan Hus: Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, I. B. Tauris, London-New York, 2010, pp. 75-95.

timp, s-a remarcat figura dominicanului Battista da Cremona, care a început să predice reforma individuală. Alte inițiative au fost reprezentate de apariția Oratoriului iubirii divine (*Oratorio del divino amore*), Genova, 1497, care plasa accentul pe rugăciune, pe sanctificarea personală și pe punerea în slujba aproapelui și care a stat la baza nașterii teatinilor (1524). Crearea teatinilor a fost urmată îndeaproape de fondarea barnabiților și a iezuiților. Acești „preoți reformați” trăind în mijlocul poporului, intenționau să ofere un exemplu de virtute sacerdotală, să redea cultului decorul și solemnitatea specifice, să-i readucă pe credincioși la practica sacramentală, să predea catehismul, respectiv să se ocupe de activități sociale și caritative. Contemporane cu aceste congregații de preoți regulari au fost ursulinele, ale cărui fundament a fost pus la Brescia, în anul 1535, de către Angela Merici. Italia Renașterii a cunoscut așadar primele simptome ale unei transformări religioase în anii în care Martin Luther nu vorbea încă despre o Reformă.¹²

În acest context, a devenit tot mai veridică ideea potrivit căreia încă înainte de momentul Luther, asistăm la afirmarea unei forme de creștinism contrapus „papismului”; suntem de părere că primele exigențe reformatoare, precum și conștientizarea necesității unei schimbări nu și-au avut rădăcinile doar în nivelurile înalte ale societății (nobile, aristocrație) sau în grupurile restrânse ale teologilor, ci mai degrabă „Reforma” era deja în plină desfășurare în timpul în care Martin Luther afișa tezele sale pe porțile catedralei din Wittenberg (1517), asumând dimensiunile unei mișcări de masă stimulate de *devotio moderna* și de Umanism.¹³

Devotio moderna și Umanismul au fost doar doi dintre factorii care au modificat nu doar maniera de gândire și de concepere a religiei și a Bisericii ca instituție, dar și a practicilor prin care poporul creștin relaționa cu Dumnezeu, aspecte ce s-au constituit într-un teren fertil pentru Reforma luterană. În acest context, laicii au început să fie atrași de interiorizarea devoțiunii prin modalități care s-au îndepărtat de ideea salvării instituționalizate de Biserică, gândite în raport de complementaritate, nu neapărat de antiteză.

Cu rădăcini în Țările de Jos în secolul al XIV-lea și cuprinzând Germania, Franța și regiuni din Italia, mișcarea cunoscută sub numele de *devotio moderna* s-a caracterizat prin preferința pentru simplitate a Bisericii originare și a formulei sale de credință. Definită și

¹² Jean Delumeau, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, edizione italiana a cura di Mario Bendiscioli, Grupo Ugo Mursia Editore, Milano, 1976, pp. 34-36.

¹³ Naphy, *La rivoluzione protestante*, p. 7.

difuzată la sfârșitul secolului al XIV-lea de Jan van Ruusbroec, Geert Groot și de Frații Vieții Comune, *devotio moderna* a acordat mai puțină importanță sacramentelor, ceea ce este explicabil dacă luăm în considerare faptul că aproximativ jumătate din cler murise în epidemiile din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și că în multe parohii populația era afectată de lipsa personalului ecleziastic. În schimbul răspunsului instituțional care devenea puțin practicabil, adepții mișcării susțineau că Dumnezeu putea fi înțeles nu doar de *studiosi*-i teologiei scolastice, ci și de cele mai umile categorii sociale. Impactul catastrofal pe care Moartea Neagră l-a avut asupra europenilor a determinat o concentrare asupra mortalității ca pedeapsă pentru impuritatea genului uman, natura intimă și mediatoare a sacramentului missei creștine, suferința fizică a lui Iisus (*passio Christi*) și resurecția sa funcționând ca argumente decisive pentru o societate lovită de moarte.¹⁴

Mișcarea cunoscută sub denumirea generică de *devotio moderna* a venit cu opțiunea modificării structurilor instituționale ale Bisericii oficiale, făcând apel la toți credincioșii și cerându-le să devină parte componentă a vieții devoționale. Faptul că asistăm la dezvoltarea unei noi tipologii profesionale care a adus în centrul atenției pietatea individuală și relația directă cu Dumnezeu este probat deo potrivă de înflorirea asociațiilor de laici sau a literaturii devoționale. Cea mai cunoscută asociație de laici constituită după modelul unei vieți semi-monastice a fost reprezentată de confraternitatea Vieții Comune, în timp ce o versiune monastică avea să se dezvolte odată cu Canonicii Regulari ai Sfântului Augustin, aparținând Congregației din Windesheim (*Congregatio Vindesemensis*), fondată de Florentius Radewijns în anul 1387. O nouă religiozitate a fost exprimată și de literatura devoțională, subliniind importanța participării laice la viața religioasă și la operele caritabile: *De imitatione Christi* (Thomas de Kempis), *De spiritualibus ascensionibus* (Gerhard Zerbolt).¹⁵ Vorbim în acest context despre o proliferare a predicilor și a predicatorilor, realitate inspirată de necesitatea permanentă de *lectio Evangelica*, de lectură și mai ales de re-lectură a Evangheliei prin predici transmise în limba poporului, *in volgare*.

În ceea ce privește Umanismul, acesta a exercitat o influență majoră asupra modului de înțelegere și de raportare la religie. Noile centre de educație primară și secundară care au

¹⁴ Anne Bollmann, "The Influence of the *Devotio Moderna* in Northern Germany", în Elizabeth Andersen, Henrike Lähnemann, Anne Simon (eds.), *A Companion to Mysticism and Devotion in Northern Germany in the Late Middle Ages*, E. J. Brill, Leiden-Boston, 2014, p. 231.

¹⁵ John van Engen, *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2008, pp. 266-269.

apărut în Europa Renașterii, în care *studia humanitatis* figura în centrul *curriculum*-ului, au avut ca scop difuzarea unui model educativ al cărui obiectiv fundamental consta în formarea pietății (*pietas*) învățacelului cu scopul de a-l îndrepta înspre o viață activă (Biserică, stat), ambianță în care retorica asuma un rol decisiv. Cel mai relevant exemplu în acest sens a fost reprezentat de Erasmus din Rotterdam; îmbinând preferința pentru literatura clasică (prima operă publicată a fost *Adagia*, o colecție de „proverbe” latine și grecești) și lectura critică a cărților Noului Testament (s-a apropiat de textele scripturistice cu detașare, considerându-le în același fel în care umaniștii se raportau la documentele Antichității), Erasmus a condamnat injustițiile epocii sale, cu precădere abuzurile înregistrate în sânul Bisericii. Potrivit celor afirmate de învățat, această degenerare a culminat cu primele controverse cristologice care au cauzat pierderea de către Biserică a simplității sale evanghelice, făcând-o victimă a „pedanteriei” filosofice. Erasmus a respins confesiunea, indisolubilitatea căsătoriei, precum și alte principii fundamentale ale vieții creștine și ale constituției ecleziastice, punând în locul acestora cuvântul simplu al Scripturii. În aceeași ordine de idei, a considerat celibatul preoților, posturile, pelerinajele, venerarea sfinților și a relicvelor, precum și rugăciunile drept pervertiri create de formalismul scolastic, iar sanctității conferite de „faptele bune”, Erasmus a substituit „filosofia lui Hristos”, un ideal etic natural, ghidat de umanitate (*saggezza*). Rolul lui Erasmus în Reforma protestantă și în cea catolică, dar și în consolidarea concepției „moderne” despre religie a fost cel mai bine exprimat în *Enciclopedia Cattolica*, în cadrul căreia teologul catolic Joseph Sauer (1872-1949) a scris la 1909 următoarele: „operele literare redactate de Erasmus [...] îl ridică pe acesta la rangul de părinte intelectual al Reformei...Erasmus vede Scolastica drept cea mai mare pervertire a spiritului religios”.¹⁶

Inițial o mișcare literară care își propunea puritatea stilului și buna morală plecând de la exemplul clasicilor, Umanismul a pus bazele unei reînnoiri de natură religioasă, revalorificând operele părinților Bisericii (greci și latini) și arătând un viu interes pentru retorica clasică, destinată să devină un instrument esențial al renovării pastorației creștine în secolul al XVI-lea.¹⁷ Este adevărat că umaniștii au criticat pompa și luxul clerului, dar nu au manifestat o sensibilitate față de o reformă a moralei religioase, ci mai degrabă au militat

¹⁶ Naphy, *La rivoluzione protestante*, pp. 14-15; a se vedea și Bard Thompson, *Humanists and Reformers. A History of the Renaissance and Reformation*, William B. Eedmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, 1996, pp. 333-347.

¹⁷ Paolo Broggio, *Evangelizzare il mondo. Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa ed America (secoli XVI-XVII)*, prima edizione, Carocci editore, Roma, 2004, pp. 42-43.

pentru *buona vita*, convinși de posibilitatea de a atinge perfecțiunea vieții mundane nu prin desăvârșirea morală, ci prin cea literară și socială.

Creștinătatea Evului Mediu târziu a fost o entitate suplă, flexibilă, variată, adaptată la nevoile, îngrijorările și gusturile indivizilor (cu toate trăsăturile crude și primitive) care le-au creat; nu a fost prin urmare o tiranie inflexibilă, prezidată de o autoritate supremă, ci a lăsat spațiu pentru preferințele personale și pentru inițiativele locale și private.¹⁸

Utilizarea termenilor „decadență” sau „corupție” ar trebui evitată pentru a explica nemulțumirea născută în jurul anului 1500 față de Biserică: „corupția” este doar o metaforă care nu ne spune nimic despre adevăratele probleme ale Bisericii. Istoricul englez Euan Cameron lansează ipoteza potrivit căreia Biserica târziu medievală a fost vulnerabilă în fața criticilor, deoarece a asumat o prea mare varietate de responsabilități „secundare” pe care nu le-a mai putut respecta-sarcini care, în mod evident, au depășit rolul său primar de a furniza un „serviciu” religios, ceea ce a generat un conflict de responsabilități. Biserica a „servit” credincioșilor săi nu doar prin asistență spirituală în timpul vieții, dar și imediat după moarte. Tot Biserica a fost cea care a oferit credincioșilor șansa de a intra în ordinele monastice și de a atinge un nivel superior de sanctitate diferit de cel al congregației laice. Potențialele „distrageri” ale clerului de la toate aceste activități erau enorme. Ordinul clerical era un „mecanism corporatist” european care a servit numeroaselor necesități sociale, administrative și politice ale indivizilor. Biserica și clericii au păstrat o mare proporție în sistemul european de educație și învățământ. Universitățile din Evul Mediu târziu erau dominate de influența Bisericii, fiind fondate de cele mai multe ori printr-o bulă papală. Multe ordine religioase, îndeosebi mendicanții, au păstrat poziții în centrele universitare pentru a educa studenții. Inițiativele laicilor în domeniul vieții religioase au rămas sub cupola Bisericii, fără a desconsidera importanța carității religioase. Pe măsură ce guvernele secolelor XII-XIII au început să depindă tot mai mult de documentele scrise, laicii au concedat clericilor numeroase atribuții administrative care păreau să aibă de-a face mai mult cu administrația/birocrația decât cu religia. Oamenii Bisericii asigurau o mult mai bună birocratie, iar actele privind aspecte importante din viața laicilor ajungeau să fie apanajul exclusiv al Bisericii. Astfel, Biserica exercita/expunea cea mai sofisticată birocratie internațională și cel mai elaborat sistem legislativ din Europa acelei epoci. Indiferent că vorbim despre politică, educație,

¹⁸ Euan Cameron, *The European Reformation*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 19.

bunăstare socială, administrație, toate acestea erau marcate de prezența clericilor. Statele papale erau cea mai bună expresie a unor teritorii aflate sub control ecleziastic. Acestui aspect se adăuga și faptul că „prinți ai Bisericii” erau și principii (conducători seculari, reprezentanți ai autorității spirituale), precum arhiepiscopii-electori ai Sfântului Imperiu Roman sau principii-episcopi din Germania de Nord. „Ordinele cavaleștești”, care îmbinau idealurile cavalerismului și cele ale monasticismului, cruciadei și pelerinajului, au avut o puternică influență la marginile *Christianitatis* (teutonii la Marea Baltică, ordinul Sfântului Ioan în Mediterana confruntată cu otomanii, ordinele castiliene). Statutul clerical reprezenta un statut ce trebuia apărat *sui generis* și o armă ce putea fi folosită în sfera tuturor activităților bisericești, nu doar a celor strict religioase; cel mai bun exemplu era furnizat de papi, care au recurs la statutul lor ca și armă politică și economică.¹⁹ Lipsa de încredere în clerul secular demonstrată de pietatea laică pre-luterană nu a fost deloc surprinzătoare, pusă în lumina bine-cunoscutei „caste” clericale caracterizată de privilegii legale mai degrabă decât de formație vocațională.

În primă fază, fenomenul cunoscut ulterior sub denumirea generică de „Reformă protestantă” a fost o mișcare de idei și de predici populare mai degrabă decât de stimulare religioasă și socială; această primă fază, de creare a unui climat favorabil opiniei, a fost o condiție *sine qua non* a viitoareii „Reforme civice”.²⁰ Contrar leitmotivului din istoriografia europeană, mișcarea lui Luther nu a fost inițial un protest, cât mai degrabă o adevărată descoperire religioasă: doar Dumnezeu putea asigura salvarea sufletului ca urmare a credinței, ceea ce echivala cu o abatere totală de la concepția tradițională, o drastică anulare a oricărui „merit” uman. Ceea ce reformatorii au încercat să facă a constat în transmiterea unui mesaj particular credincioșilor, anume că salvarea sufletelor căzute nu era un proces compus din ritualuri menite să corecteze acele greșeli, ci o chestiune de păcat în sens real, de inabilitate masivă de a proceda corect, pe care doar Dumnezeu o putea îndrepta prin mila sa gratuită, cu caracter sacrificial. Tocmai acest act al grației divine făcea ca toate „faptele bune” realizate de creștini sau de Biserică în folosul indivizilor să devină nu doar total inadecvate, ci și

¹⁹ *Ibidem*, pp. 20-28; vezi și Hans Küng, *Cristianesimo. Essenza e storia*, BUR Rizzoli, Milano, 2013, https://books.google.ro/books?id=LjZAY0t2Q7cC&pg=PT96&dq=la+chiesa+medievale+e+la+burocrazia&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=la%20chiesa%20medievale%20e%20la%20burocrazia&f=false, accesat la data de 04.06.2016, ora 14:29; Pietro Zerbi, *Il medioevo nella storiografia degli ultimi vent'anni*, Vita e Pensiero, Milano, 1977, p. 43.

²⁰ Cameron, *The European Reformation*, p. 110; vezi și Marco La Bella, “La mappa dei gruppi e movimenti religiosi non cattolici a Catania: i protestanti”, în Renato D’Amico (coord.), *Diffusione e differenziazione dei modelli culturali in una metropoli mediterranea. Indagine sui gruppi e i movimenti religiosi non cattolici presenti a Catania*, Franco Angeli, Milano, 2004, pp. 89-90.

înșelătoare, distrăgând *corpus*-ul de credincioși de la adevăratul scop, argument dezvoltat de reformatori prin apelul la teme precum păcatul, legea, Hristos, credința, justificarea, sanctificarea, predestinarea.²¹

Luther a devenit un critic acerb al aceluia gen de religiozitate potrivit căruia salvarea creștinilor era strict dependentă de un grup restrâns de *religiosi* (*religiosi di professione*): preoți, călugări, călugărițe, cardinali, episcopi, suverani pontifi. În schimb, reformatorul german a fost un susținător fervent al ideii că fiecare credincios trebuia să citească și să interpreteze Biblia, devenind astfel responsabil pentru propria credință; în viziunea sa, salvarea sufletului era garantată individual de către grația divină, singurul intermediar fiind credința. Această reflecție nu era doar o descoperire intelectuală, ci și o experiență spirituală personală care a transformat viața fratelui augustinian și l-a determinat să pună în discuție formele tradiționale ale practicii religioase (viața monastică, serviciile divine, rugăciunile, sistemul penitențial, invocarea intercesiunii sfinților, pelerinajele), considerându-le forme de idolatrie.²² Or, reflecția teologică și critica practicilor idolatre tradiționale deveneau inseparabile atâta timp cât idolatria constituia antiteza credinței.

BIBLIOGRAPHY:

1. Aston, Margaret, *Lollards and Reformers. Images and Literacy in Late Medieval Religion*, London, 1984
2. La Bella, Marco, “La mappa dei gruppi e movimenti religiosi non cattolici a Catania: i protestanti”, în Renato D’Amico (coord.), *Diffusione e differenziazione dei modelli culturali in una metropoli mediterranea. Indagine sui gruppi e i movimenti religiosi non cattolici presenti a Catania*, Milano, 2004
3. Bollmann, Anne, “The Influence of the *Devotio Moderna* in Northern Germany”, în Elizabeth Andersen, Henrike Lähnemann, Anne Simon (eds.), *A Companion to Mysticism and Devotion in Northern Germany in the Late Middle Ages*, Leiden-Boston, 2014
4. Broggio, Paolo, *Evangelizzare il mondo. Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa ed America (secoli XVI-XVII)*, prima edizione, Roma, 2004

²¹ Guido Dall’Olio, cap. “La religione: dall’età della Riforma e della Controriforma all’illumminismo cristiano”, în Guido Dall’Olio, *Storia moderna: i temi e le fonti*, Carocci, Roma, 2004, p. 156.

²² Massimo Rubboli, *I Protestanti*, Società Editrice Il Mulino, Bologna, 2007, p. 33.

5. Cameron, Euan, *The European Reformation*, Oxford, 1991
6. Delumeau, Jean, *Il cattolicesimo dal XVI al XVIII secolo*, edizione italiana a cura di Mario Bendiscioli, Milano, 1976
7. van Engen, John, *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, Philadelphia, 2008
8. Farr, William, *John Wycliffe as Legal Reformer*, Leiden, 1974
9. Fiore, Fabio, *Fede e tolleranza: problemi religiosi e riforma della cristianità in Europa fra XVI e XVII secolo*, Torino, 2000
10. Fudge, Thomas A., *Jan Hus: Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London-New York, 2010
11. Gentili, Antonio, Regazzoni, Mauro, *La spiritualità della Riforma cattolica. La spiritualità italiana dal 1500 al 1650*, Bologna, 1993
12. Kaminsky, Howard, *A History of the Hussite Revolution*, Oregon, 1967
13. Küng, Hans, *Cristianesimo. Essenza e storia*, Bur Rizzoli, Milano, 2013, https://books.google.ro/books?id=LjZAY0t2Q7cC&pg=PT96&dq=la+chiesa+medievale+e+la+burocrazia&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=la%20chiesa%20medievale%20e%20la%20burocrazia&f=false, accesat la data de 04.06.2016, ora 14:29
14. Marone, Paola, “Il concilio di Pisa del 1409. Genesi e sviluppi della tesi conciliarista”, în *InStoria. Quaderni di percorsi storici*, nr. 5, 2009
15. Naphy, William, *La rivoluzione protestante. L'altro cristianesimo*, con una traduzione di Alessandro Zampieri, Milano, 2010
16. Dall'Olio, Guido, cap. “La religione: dall'età della Riforma e della Controriforma all'illumminismo cristiano”, în Guido Dall'Olio, *Storia moderna: i temi e le fonti*, Roma, 2004
17. Péter, Katalin, “Il Rinnovamento cattolico e la Riforma protestante”, în Adriano Caprioli, Luciano Vacarro (ed.), *Storia religiosa dell'Ungheria*, “La Casa di Matriona”, Gazzada, 1992
18. Rubboli, Massimo, *I Protestanti*, Bologna, 2007
19. Schilling, Heinz, “L'Europa delle chiese e delle confessioni”, în Maria Antonietta Visceglia (ed.), *Le radici storiche dell'Europa: l'età moderna*, Roma, 2011

20. Stump, Philip H., “The Council of Constance (1414-1418) and the End of the Schism”, în Joëlle Rollo-Koster, Thomas M. Izbicki (eds.), *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, Leiden-Boston, 2009
21. Thompson, Bard, *Humanists and Reformers. A History of the Renaissance and Reformation*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, 1996
22. Zerbi, Pietro, *Il medioevo nella storiografia degli ultimi vent’anni*, Vita e Pensiero, Milano, 1977